

B İ B L İ Y O G R A F Y A

VECİHİ ÖZKAYA, İ. Ö. Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramiği, Erzurum 1995, 258 sayfa ve 50 levha ile verilmiş 62 resim, 98 fotoğraf ve 1 plan.

Bu yazıda tanıtacağımız kitap, yazarın Atatürk Üniversitesi'nde hazırlanmış olduğu doktora tezinin yeniden düzenlenmiş şeklidir ve I. Siyasal Olaylar ve Araştırmalar, II. Doğu Frig Seramiği, III. Batı Frig Seramiği, IV. Kültürel İlişkiler, V. Zamandizin Sorunları Üzerine, Sonsöz ve Katalog olmak üzere 7 ana bölümden oluşmaktadır.

Kitabın 1-27. sayfaları arasında yer alan *Siyasal Olaylar ve Araştırmalar* başlıklı 1. bölümünde, Son Tunç Çağı'nda Anadolu'da dönemin en büyük siyasal gücü olan Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Demir Çağı'nın Karanlık Çağ (İ.Ö. 12-9. yy) olarak tanımlanan erken dönemine girilmesine neden olan çeşitli göçlerin başlangıcından, Frig siyasal egemenliğinin sona erdiği İ.Ö. 7. yy'ın ilk yarısına kadar olan dönemin siyasi olayları ile İ.S. 19. yy başlarından itibaren başlayan Frig arkeolojisi ile ilgili araştırmalar ve çalışmalar konu edilmiştir. Bu bölümde ilk olarak, «yağma ve talana dayalı olarak yapılmış oldukları» özellikle Orta Anadolu'nun önemli Hitit merkezlerinin ilgili tabakalarındaki yangın ve yıkımlardan anlaşılan Ege (Deniz Kavimleri) ve Trako-Frig göçlerinin, Anadolu'nun Hitit denetimi dışındaki birtakım halklarını da kapsayarak Hitit İmparatorluğu'nu yıkma sürüklediğine değinilmiştir. Özellikle Trako-Frig göçlerinin üzerinde durarak söz konusu bu göçlerin arkeolojik kanıtlarına değinen ve bunların Frigler'e ait olduğunu ileri süren yazar, örnek olarak Troya VIIb2 katında birdenbire ortaya çıkan ve Orta Avrupa Son Tunç Çağı özelliklerini yansıtan, el yapımı, kaba bir çanak-çömlek türü (Buckel Keramik) ile Gordion'un en erken

Demir Çağı tabakalarında bulunmuş olan ve Troya VIIb2 örnekleriyle benzerlikler gösteren çanak-çömlekleri göstermektedir. Burada dikkati çeken en önemli husus, bu tür çanak çömleğin şimdilik en doğuda ele geçtiği merkez durumundaki, Kırşehir ili sınırları içinde yer alan Kaman-Kalehöyük'ün değerlendirmeye alınmamış olmasıdır. Oysa ki, Kaman-Kalehöyük'te ele geçmiş bulunan ve Troya ile Gordion'daki çanak-çömleklerle benzerlik gösteren örnekler (Omura 1992, s. 323, Res. 8/1), Trak göçlerinin Kızılırmak'ın doğu kenarına kadar ulaştığını kanıtlaması açısından çok önemlidir.

Bu bölümdeki diğer önemli bir konu ise, İ.Ö. 12. yy'dan itibaren boğazlar yoluyla Anadolu'ya giren Frigler ile aynı dönemde Güneydoğu Anadolu'da Dicle vadisinde yaşamış oldukları Assur yazılı belgelerinden saptanan Muşkiler'in bağlantılarının tartışılması ve bu iki halkın farklı etnik kökenlere sahip olsalar bile, İ.Ö. 8. yy'da aynı devlet içinde belki bir konfederasyon düzeninde yer almış olduklarının ve Frig kralı Midas ile Muşkili Mita'nın aynı kişi olduğunun ileri sürülmesidir. Bu konuyu oldukça ayrıntılı bir şekilde tartışan yazar, Muşki-Frig ve Mita-Midas sorunlarıyla ilgili olarak fikir üretmiş tüm bilim adamlarının görüşlerine yer verdiği halde, bu sorunu hem yazılı kaynakları hem de arkeolojik kanıtları inceleyerek değerlendiren V. Sevin'in 3 önemli yazısını (Sevin 1982, s. 231-234; Sevin 1988, s. 51-64; Sevin 1991, s. 87-97) değerlendirme dışında tutmuştur. Sevin bu yazılarında, Elazığ bölgesinde Son Tunç Çağı keramiğinden hem biçim hem de teknolojik olarak belirgin şekilde farklı olan ve ağız kenarından karın omurgasına doğru inen paralel yivlere sahip keramik ile aynı dönemde söz konusu bölgede yaşadıkları Assur yazılı belgelerinden bilinen Muşkiler'in bağlantısını irdeleyerek, kimi zaman elde kimi zaman da yavaş dönen çarkta yapılmış olan bu çanak-çömleğin, Batı ve Orta Anadolu'da Frigler'le ilgili olduğu düşünülen el yapımı çanak-çömlekten oldukça farklı olduğunu vurgular. Bu veriler sonucunda, İ.Ö. 12-9. yy'lar arası Assur yazılı belgelerinde adları anılan Muşkiler ile Frigler'in aynı halk olmadığını savunan Sevin, Muşkiler'in İ.Ö. 2. binyılın sonlarında İran'ı ve Doğu Anadolu'yu etkileyen Hint-Avrupalı halkların göçleriyle gelmiş olabileceklerini belirtir. Sevin ayrıca, Frig merkezlerinde görülen ölü

gömme geleneklerinin Muşkiler'in yaşadığı düşünölen bölgede görölmeyişinin Muşki-Frig eşitliğini olanaksız kıldığını öne sürer ve buna karşılık Assur belgelerinde İ.Ö. 8. yy'ın ikinci yarısında Tabal ülkesi civarında görölen Mita önderliğindeki Muşkiler'i bir yandan Urartu, öte yandan da Asur baskısıyla batıya doğru göç etmiş Doğu Muşkiler olarak yorumlayarak, bunların Kayseri yöresine geldikten sonra, Kızılırmak kavsi içinde ve onun güneyinde kalan bölgelere yerleşmiş ve oranın yerli halklarıyla kaynaşmış olabileceklerine değinir. Muşki-Frig ve Mita-Midas sorunlarına oldukça ilginç ve değişik öneriler getirmiş olan bu yazıların yazar tarafından dikkate alınmamış olması önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Bu bölümün devam eden kısmında Frigler'le ilgili olarak yapılmış arkeolojik çalışmalara ve yayınlara değinen yazar, buradaki en dikkat çekici değlendirmesini, yazıldığı dönem için en önemli yayınlardan biri olan E. Akurgal'ın *Phrygische Kunst* adlı eseri üzerine yapmıştır. Akurgal'ın, tüm Frig sanat kollarını Batıdan etkilenerek ortaya çıktığı şeklindeki değlendirmesini eleştiren yazar, Frig sanatının oluşmasındaki ana kaynağın doğu kültürleri olduğunu savunur.

Bu bölümün son kısmında konu edilen çanak-çömleğin terminoloji sorunları tartışılmaktadır. Kitabın adından da anlaşılacağı üzere Frig Boyalı Seramiği terimini benimsemiş olan yazar, Kızılırmak'ın batısındaki bölge ile Kızılırmak kavsi içi ve güneyindeki bölge arasında gelenek açısından benzerlik olsa bile stil açısından farklılıklar olduğunu kabul eder. Kızılırmak'ın batısı için *Batı Frigya* ve burada ele geçmiş olan çanak-çömlek için *Batı Frig Seramiği*, Kızılırmak kavsi ve güneyindeki bölge için *Doğu Frigya* ve bu bölgelerde ele geçmiş çanak-çömlek için de *Doğu Frig Seramiği* terimlerini kullanmış olan yazar özellikle Kızılırmak kavsi içinin bu stil farklılığı yüzünden Frigli olarak değlendirilmemesini eleştirerek, bu bölgenin Demir Çağı kültürüne siyasi bir kimlik bulunmadığı sürece Frigya kapsamında değlendirilmesini önerir. Yazarın bu kısımda ileri sürdüğü görüşler ile önerilerin büyük bir kısmı tartışmaya açıktır. Çünkü, gerçek Frig halkının Kızılırmak'ın batısındaki Afyon-Kütahya-Eskişehir-Ankara bölgesinde yaşamış olduğu Gordion, Yenidoğan (Ha-

cıtuğrul), Midas Şehri, Şarhöyük ve Ankara gibi önemli yerleşmelerden, Eskişehir-Afyon-Kütahya üçgenindeki kaleler, kült yerleri, kaya anıtları, kaya mezarları ile yazıtlardan ve özellikle Polatlı-Ankara bölgelerinde yoğunlaşan tümülüslerden anlaşılmaktadır. Antik kaynaklarda ise söz konusu bu bölgede küçüğü batıda, büyüğü doğuda olmak üzere iki Frigya bölgesinin varlığından söz edilmektedir. Kimmer saldırısı sonucu yıkılmış olan Gordion'da devam eden kesintisiz yerleşme (Voight 1993, s. 293) ve tümülüs geleneği (Kohler 1995) Frig halkının Büyük Frigya'da yaşamaya devam ettiğini kanıtlamaktadır. Hatta Afyon-Eskişehir-Kütahya arasındaki bölgede ele geçmiş olan, İ. S. 2 ve 3. yy'lara tarihlenen ve Yeni Frigçe denilen bir dille yazılmış olan Yeni Frig yazıtları Frig halkının Küçük Frigya'da da hem de Roma Çağı içlerine kadar varlığını, kültürünü ve dilini yaşatmış olduğunu göstermektedir (Drew-Bear 1986, s. 257-259). Ayrıca, Frigler'e mal edilen ve Kızılırmak'ın batısındaki merkezlerde çok yaygın olarak görülen gri renkli çanak-çömleğin özellikle Kızılırmak'ın doğu tarafında yer alan Kaman-Kalehöyük'ten itibaren doğuya doğru çok daha az görülmesi (Summers 1994, s. 244-245), boya bezekli çanak-çömlek geleneğinde iki bölge arasında görülen stil farklılığı, kaya anıtları, kült yerleri ve kaya mezarlarının doğuda yok deneye kadar az oluşu ve sayıları çok az olan tümülüslerin niteliklerinin tam olarak anlaşılammış olması Kızılırmak kavsi içi ve güneyindeki bölgede Frigli olmayan insanların yaşamış oldukları görüntüsünü vermektedir. Söz konusu bu bölgedeki Boğazköy yazıtları (Bittel-Güterbock 1935, s. 84-87; Bossert 1942, s. 289, res. 1102, 1105-1106), Alaca Höyük yazıtları (Friedrich 1932, no. 10, 13-15; von der Osten 1929, pl. VII), Kalehisar yazıtı (von der Osten 1929, fig. 169-170, pl. VIII), grafito olarak çanak-çömlek yüzeyine kazınmış olan Pazarlı yazıtı (Koşay 1941, lev. 17) eski (Mellink 1979, s. 249-257) ve yeni Kemerhisar-Tyana yazıtları (Çınaroğlu 1985, s. 5-7; Varinlioğlu 1985, s. 8-12; Varinlioğlu 1991, s. 29-36; Brixhe 1991, s. 37-46) ve Göllüdağ yazıtının (Tezcan 1992, s. 9, res. 37-38) yanısıra bölge dışındaki Ergili-Daskyleion yazıtı (Bakır 1991, s. 60-61), bilinenlerin en uzun olan Göynük-Germanos yazıtı (Tuğrul-Fıratlı 1966, s. 236-235) ve gümüş bir kap yüzeyine kazınmış olan Elmalı-Bayındır Tümülüsü yazıtı (Dörtlük ve diğerleri 1988, no. 32) Frig halkının

yaşadığı bölgelerden çok Frig Krallığı'nın veya Frig kültürünün (Bu yazıtlardan bir kısmının Frig krallığının yıkılmasından sonraki döneme ait olduğu düşünülmektedir) yayılım alanını yansıttırıyor olabilir.

Ayrıca, Kızılırmak kavsinin güneyi ve güneydoğusu, Doğu kaynaklarında Tabal Ülkesi olarak anılmakta ve burada bir çok şehir devleti bulunmaktaydı (Hawkins 1982, s. 372-441; Hawkins 1984, s. 66'daki harita). Kültepe, Kululu, Sultanhanı, Yassıdağ, Çalapverdi, Havuzköy gibi önemli merkezler ve buralarda ele geçmiş yazıtlı (hiyeroglif) ve yazıtsız heykeller, kabartmalı ve yazıtlı (hiyeroglif) steller, kabartmalı ortostatlar ve yalnızca yazıtlı (hiyeroglif) steller, bölgede Demir Çağı'nda önemli ve güçlü siyasal organizasyonların gerçekleşmiş olduğunu açıkça göstermektedir. Bunlardan birisi de Tabal Ülkesi'nin batısında bulunan ve bugünkü Kemerhisar ile eşitlenen, Assur kaynaklarında Tuhana, antik Grek kaynaklarında ise Tyana olarak geçen ve Luvi hiyeroglifi ile aynı zamanda Frig ve Arami yazıtlarının da ele geçmiş olduğu Tuvana Ülkesidir (Çınaroğlu 1988, s. 252). Kaşku Ülkesi için ise, Kızılırmak kavsi içinin doğusu olan yani bugünkü Sivas, Kangal ve Divriği'nin bulunduğu bölge önerilmiştir (Landsberger 1948, s. 16, dipnot 34). Bütün bu veriler, Kızılırmak kavsi içi ve güneyinin, Demir Çağı'nda şimdilik çok net olmasa bile Frigler dışında siyasal bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Kitabın 29-69. sayfaları arasında yer alan *Doğu Frig Saramiği* başlıklı II. bölümünde Kızılırmak kavsi içindeki Alishar, Boğozköy ve Maşat Höyük ile Kızılırmak kavsi güneyindeki Kültepe'de ele geçmiş olan söz konusu çanak-çömlek, malzeme ve teknik, kap biçimleri ve bezeme açısından incelenmektedir. Bu merkezlerden seçme örnekleri almış olan yazar, Alishar IV'ün siluet tekniğiyle yapılmış hayvan figürlü kaplarına uygun bir terim olan «Gölge Görüntülü Hayvan Biçemi» terimini önererek, bu biçiminin kökenini batı dünyasına bağlayan Akurgal'ın görüşlerine karşı çıkararak, bunun Kuzey Suriye etkisiyle ortaya çıktığını ve geliştiğini ileri sürmektedir.

Kitabın 71-135. sayfaları arasında yer alan *Batı Frig Saramiği* başlıklı III. bölümünde Gordion, Midas Şehri ve Alaeddin

Tepe gibi önemli yerleşmelerde ele geçmiş örnekler, malzeme ve teknik, kap biçimleri ve bezeme alt başlıklarında incelenmektedir. Bu bölümün en önemli kısmını Kızılırmak'ın batısında yer alan bölgenin boya bezeme geleneğinde karakteristiğini oluşturan «Çizgisel Hayvan Biçemi» ve Kökeni başlıklı alt bölüm oluşturmaktadır. Bu bölümde Doğu Frig Seramiği'ndeki Gölge Görüntülü Hayvan Biçemine karşılık Batı Frig Seramiği'nde Çizgisel Hayvan Biçemi'nin egemen olduğunu belirten yazar, her iki biçemin de Kuzey Suriye etkisiyle geliştiğini ileri sürer. Yazara göre Kuzey Suriye etkisiyle gelen bu etkiler Doğu ve Batı Frig seramiğinde ayrı ayrı yorumlanmış ve bu iki biçem ortaya çıkmıştır.

Kitabın 137-169. sayfaları arasında yer alan *Kültürel İlişkiler* başlıklı IV. bölümünde, konu edilen çanak-çömleğin oluşumunda etkili olan kültürler ile tarihsel bağlar irdelenmektedir. Bu bölümün *Hitit-Anadolu İlişkileri* yanbaşıklı 1. altbölümünde Akurgal'ın Frig seramiğinde Hitit geleneğinden gelen etkiler olmadığı şeklindeki görüşünü tartışan yazar, Hitit ve Anadolu 2. Binyıl çanak-çömlekçilik geleneğinin Frig seramiğini etkilemiş olduğunu ve bu etkilerin, Assur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan beyaz astar gibi bazı bezeme teknikleri, dama tahtası, eşkenar dörtgen dizileri, zigzag motifleri, X paneller gibi geometrik motifler ile su kuşları gibi figürlü motiflerle, Hitit Çağı'ndan ise, gaga ve yonca ağızlı testiler gibi formlarla gerçekleşmiş olduğunu ileri sürer ve bu etkileri Anadolu sanatının süreklilik gösteren geleneksel yapısı ve birbirleriyle olan ilişkileriyle açıklar. *Balkan İlişkileri* yanbaşıklı 2. altbölümde Akurgal'ın özellikle Pateli buluntularına dayanarak var olduğunu öne sürdüğü Balkan-Frig ilişkilerini tartışan yazar, bu ilişkilerin çok daha zayıf olduğunu ve Frig seramiğini etkilemediği sonucuna varır. *Grek İlişkileri* yanbaşıklı 3. altbölümde Akurgal'ın Frig seramiğinin Grek Geometrik seramiğinin etkisi altında oluşmuş olduğu varsayımına karşı çıkan yazar, Akurgal'ın tezine örnek olarak verdiği Samos parçalarının Doğu Frig Seramiği'nin karakteristiğini oluşturan Gölge Görüntülü Hayvan Biçemine öncü olamayacağını, çünkü Anadolu'da söz konusu biçeme ait örneklerin daha erken ortaya çıktığını belirtir. Burada yazar çok yerinde bir saptamada bulunmuştur. Çünkü son yıllarda Boğazköy-Büyükkaya'da geliştiren ka-

zılarda Gölge Görüntülü Biçem'in öncüsü olabilecek bazı örnekler ele geçmiştir (Seeher 1996, s. 252, Res. 13). Batı Frig Seramiği'nin karakteristiğini oluşturan Çizgisel Hayvan Biçemi'nde ise Grek Geometrik Seramiği ile benzerlikler olduğunu kabul eden yazar, yine de Grek Geometrik Çağ seramiğinin Frig seramiğinin oluşmasında önemli bir katkısının olmadığını, hatta Grek seramiğinde görülen birtakım doğu etkilerinde Frigler'in bir payı olduğunu savunur. *Kuzey Suriye İlişkileri* yanbaşıklı 4. altbölümde daha önce de değinildiği gibi Gölge Görüntülü Hayvan Biçemi ile Çizgisel hayvan Biçemi'nin oluşmasındaki Kuzey Suriye etkileri belirtilmektedir. *Asur İlişkileri* yanbaşıklı 5. altbölümde, Assur yazılı belgelerinde saptanabilen siyasi ilişkilere rağmen, seramikte net bir ilişkinin olmadığına değinilir. *İran İlişkileri* yanbaşıklı 5. altbölümde olası ilişkilerin Sialk B çanak-çömleğine dayandığı, ancak bu çanak-çömlek topluluğunun tarihlenme sorunları nedeniyle bu ilişkinin şimdilik net olmadığı belirtilir. Bu bölümle ilgili olarak yazarın değerlendirmeye almadığı bir yazıda (Medvedskaya 1986, s. 89-120) bu konu tartışmakta ve Sialk B ile Frig çanak-çömleği arasındaki bazı motif ilişkilerinden söz edilmektedir. *Kıbrıs ilişkileri* yanbaşıklı 6. altbölümde Akurgal'ın ileri sürdüğü Kıbrıs ile Frig seramiği arasındaki ilişkileri eleştiren yazar, Kıbrıs seramiğinin Frig ile değil Grek seramiği ile bağlantısı olduğunu savunur. *Diğer Kültürel İlişkiler* yanbaşıklı 7. altbölümde ise Frigler'in Urartu, Lidya ve Kilikya gibi komşu bölgeleriyle olan ilişkilerinin seramiğe belirgin bir şekilde yansımadığını belirtir. Ancak, daha çok Grek çanak-çömleğinin etkisinde kalmış olan Lidya çanak-çömleğinin Frig çanak-çömleği ile de ilişkili olduğu Sardes'te bulunmuş olan süzgeçli ve akıtacaklı kaplardan bilinmektedir (Greenewalt 1978, s. 38, fig. 2).

Kitabın 170-194. sayfaları arasında yer alan *Zamandizin Sorunları Üzerine* başlıklı V. bölümünde yazar başta Akurgal, Sams ve Prayon olmak üzere birçok ünlü araştırmacının özellikle boya bezekli çanak-çömleğe dayanarak oluşturmuş olduğu kültür evrelerini tartışır ve yeni kazıların sunduğu verileri de dikkate alarak yeni bir düzenleme önerir. Bu yeni kültür düzenin 1. evresini *Proto Frig Dönemi* (İ.Ö. 12. yy başları-900 civ.) olarak adlandıran ve dönemin üst sınırını Ege Göçleri sonucu Hitit imparator-

luğu'nun yıkılışı, alt sınırını ise Muşkiler'in bölgedeki varlığından söz eden Assur kaynakları olarak belirleyen yazar, Troya VIIb2 tabakasında ve Gordion'un Erken Demir Çağı tabakalarında saptanan el yapımı çanak-çömleğin Frigler'e ait olduğunu bir kez daha vurgular. Kültür düzeninin 2. evresi olan *Erken Frig Dönemi I*'in (İ.Ö. 900-850) dayanarak noktası. İ.Ö. 9. yy'da yeniden Assur yazılı belgelerinde 2 kez adları geçen Muşkiler'dir. Muşkilerin Assur baskısıyla batıya doğru göç etmek zorunda kaldıklarına değinen yazar, Kızılırmak kavsi içinde ortaya çıkan boya bezekli seramiği de bu olaya bağlamaktadır. Önerilen bu yeni kültür düzeninin ilk 2 evresinin tartışmaya açık olan yönleri bulunmaktadır. Yazarın çoğu kez görüş birliğine varamadığı Akurgal ve Sams'in önerdiği kültür evreleri boya bezekli çanak-çömleğin değişim ve gelişmelerine göre düzenlenmişken, önerilen yeni düzenin ilk iki evresindeki dayanak noktaları Frigler'le eşitlikleri halen şüpheli olan ve yaşadıkları düşünülen bölgedeki çanak-çömlekleri Frigler'in yaşadığı bölgelerdekine benzemeyen Muşkiler ile yine Frigler'e aitliği tartışmalı olan Troya VIIb2 çanak-çömleğidir. Bunun sonucunda boya bezekli bir çanak-çömlek grubunu konu edinmiş olan yazarın tartışmalı tarihsel metinlerle bir kültür düzeni oluşturmaya çalışması, ilk iki evrede zorlama varsayımlara neden olmuştur. Yeni kültür düzeninin 3. evresi olan *Erken Frig Dönemi II*'de (İ.Ö. 850-800/785) Kültepe'de İ.Ö. 9. yy'ın ortalarında çıkan Demir Çağı'nın en erken mimari kalıntıları, Gölge Görüntülü Hayvan ve Alishar IV'ün tek renkle boyalı kaba nitelikli seramikleri ile bunların Maşat Höyük ve Alishar'da görülen koşutlarını Muşkiler'in batıya doğru olan hareketlerine bağlayan yazar, Batı Frigya olarak tanımladığı bölgede ise Kuzey Suriye etkisiyle bir takım kültürel değişiklikler olduğuna değinir. Yazarın «doğudaki ilk Frig yerleşimlerinden biri» olarak tanımladığı Kültepe, hafiri T. Özgüç tarafından Tabal ülkesinin merkezi ya da en önemli şehirlerinden biri olarak tanımlanmıştır (Özgüç 1971, s. 74). Özgüç, Kültepe'nin bir Frig merkezi olarak değerlendirilmesine karşı çıkarak Frig halkının hiç yaşamadığı bir bölgede Frigler'inkinden tamamen ayrı bir dili konuşan, ayrı bir yazısı olan insanların da kullandığı bir seramik türüne Frig Seramiği demenin doğru olmadığını ifade etmiş, söz konusu çanak-çömlek için de «Demir Çanak-Çömleği» terimini kullanmıştır (Özgüç

1971, s. 71-73). Bütün bu sorunların içinde başta Kültepe, Alishar ve Maşat Höyük olmak üzere yazarın Doğu Frigya olarak tanımladığı Kızılırmak kavsi içi ve güneyindeki merkezlerin Frig yerleşimleri olarak tanımlanması tartışmalı olarak görülmektedir. Yeni kültür düzeninin 4. evresi olan *Olgun Frig Dönemi I*'de (İ.Ö. 800/785-740/725) Alishar IVbM tabakası ile Boğazköy Büyükkale'nin erken dönemlerinde tek renkli seramiğin yanısıra iki rengin kullanıldığı ve daha nitelikli olarak yapılmış seramiklerin çağdaşları olan örneklerin Gordion'da en erken boyalı seramiklerinin ortaya çıktığı belirtilerek, henüz betili (figürlü) bezemeye geçilmediği ve salt geometrik bezemenin egemen olduğu ifade edilmektedir. Yeni kültür düzeninin 5. evresi olan *Olgun Frig Dönemi II* (İ.Ö. 740/725-700/690) Midas'ın kral olduğu dönemdir. Boyalı seramikte biçim, bezeme ve teknik açısından bir çok yenilikler sağlandığı ve Çizgisel Hayvan Biçemi'nin görüldüğü bu dönemin sonunda Kimmer saldırısı ile Frig krallığının da yıkıldığı ve sanatın bir kesintiye uğradığı belirtilir. Yeni kültür düzeninin 6. ve son evresi olan *Sub-Frig Dönemi*'nde (İ. Ö. 700/690-625/600) yazar, Frigler'in tamamen değişik akımların etkisinde, özgün kültürel kimliklerini yitirmiş ve yöresel bir kültürün temsilcileri olduğunu belirtmektedir. Ancak, İ.Ö. 9. yy'dan itibaren Anadolu kültürü ve sanatında önemli bir rol oynamış olan Frigler'in siyasi egemenlikleri ortadan kalkmış olmasına rağmen, kültür ve sanatlarının bir anda kaybolduğunu söylemek oldukça zordur. Örneğin, Kibele ile karakterize olan Frigler'in Ana Tanrıça kültü, Frig siyasi egemenliğinin ortadan kalktığı dönem olan Geç Demir Çağı'nda çanak-çömlek üzerine oldukça güçlü bir biçimde yansımıştır. Kibele'nin fiziksel özelliklerini yansıtan kadın figürleri kaya anıtlarında olduğu gibi çanak-çömlek üzerinde de bazen tek başına (Özgüç 1982, Lev. 78/2-3 a-b, şek. 152, 162) bazen de kutsal hayvanları olan aslanları ile birlikte bir niş içinde (Bittel 1970, fig. 38) gösterilmiştir. Ayrıca, üzerindeki bir çift memecik bezeği ile yine Kibele'yi yansıttığı düşünülen bir grup çanak-çömleğin Maşat Höyük'ten (Özgüç 1982, Lev. 68 1a-b) Topaklı'ya (Polacco 1969, fig. 9; Polacco 1971a, fig. 20), Hacıbektaş Suluca-Karahöyük'ten (Balkan-Sümer 1970, res. 2-3) Alishar'a (Akurgal 1955, abb. 46, taf. 34a) kadar uzanan geniş bir alanda görülmesi ve hatta bu grup çanak-çömleğin Hellenistik ve Roma çağlarında da örneklerinin ele

geçmiş olması (Topaklı'da : Polacco 1971b, tav. XXVIA; Hacıbektaş Suluca-Karahöyük'ün henüz yayınlanmamış olan söz konusu örnekleri Hacıbektaş Müzesi'nde teşhirde bulunmaktadır) Frig kültürünün, yazarın Sub-Frig Dönemi olarak adlandırdığı ve yöresel bir karaktere dönüştüğünü ileri sürdüğü Geç Demir Çağ'ında ve sonraki dönemlerde hala güçlü bir şekilde ve yöresel olmayan bir özellikte yaşadığına dair örneklerden yalnızca biridir.

Ayrıca yazarın bu bölümde Proto Frig ve Sub Frig terimlerini kullanmış olması oldukça dikkat çekicidir. Çünkü siluet yerine gölge görüntüsü, stil yerine biçim, kronoloji yerine zamandizin gibi Türkçe terimleri kullanmaya özen göstermiş olan yazarın Frig uygarlığının evreleşmesini isimlendirirken Proto ve Sub yerine Türkçe terimler kullanması daha yerinde olabilirdi.

Kitabın 195-200. sayfaları arasında yer alan *Sonsöz* başlıklı sonuç bölümünde Demir Çağ'ında ortaya çıkan boya bezekli geleneklerin Frig kültürel kimliği altında ortaya çıkıp geliştiğini belirten yazar, İ.Ö. 7. yy başlarında baş gösteren ve Frig krallığını yıkan Kimmer saldırısından sonra üretilen seramiklerde bazı zayıf Frig izleri olsa bile, bunları Frig kültürüne maletmenin olası olmadığını, çünkü Frigler'in bağımsızlıklarını yitirdiklerini belirtmektedir.

Sonuç olarak, İ.Ö. 9. yy'ın başlarından İ.Ö. 7. yy'ın başlarına kadar olan süreç içindeki Orta Anadolu boya bezekli çanak-çömleğinin seçme örneklerini konu edinen ve bu örnekleri ayrıntılı bir şekilde inceleyerek dönemin siyasal olaylarının yardımıyla kronolojik bir düzen içine yerleştiren çalışma, kimi eksikliklerine karşın, söz konusu çanak-çömleğin sorunlarını derli toplu bir şekilde ortaya koyması ve bu sorunlara karşı getirilen bir çoğu tartışmalı çözüm önerileri ile ilginç bir eser niteliğindedir..

K A Y N A K Ç A

- Akurgal,
1955 E. Akurgal. *Phrygische Kunst*, Ankara.
- Balkan-Sümer,
1970 K. Balkan ve O. Sümer. «1968 Yılı Hacı Bektaş Hüyüğü (Suluca Karahöyük) Ön Raporu», *Türk Arkeoloji Dergisi XVIII-1*, Ankara, s. 37-49.
- Bakır,
1991 T. Bakır. «Daskyleion'da Frig Yazıtı Bulundu», *Müze 4*, Ankara, s. 60-61.
- Bittel,
1970 K. Bittel. *Hattusha. The Capital of Hittites*, New York.
- Bittel-Güterbock,
1935 K. Bittel ve H. Güterbock. *Boğazköy I. Neue Untersuchung in der hethitischen Hauptstadt*. Berlin.
- Bossert,
1942 H. T. Bossert. *Altanatolien*. Berlin.
- Brixhe,
1991 C. Brixhe. «Les Inscriptions Paleo-Phrygiennes de Tyane : Leur Interet Linguistique et Historique», *La Cappadoce meridionale Jusqu'a la fin de l'epoque Romaine*, Paris, s. 37-46.
- Çınaroğlu,
1985 A. Çınaroğlu. «Ein neuer schwarzer Stein aus Tyana», *Epigraphica Anatolica 5*, s. 5-7.
1988 A. Çınaroğlu. «Kernerhisar-Ambartepe 1986 Kazısı», *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara, s. 351-360.
- Dörtlük ve diğerleri,
1988 K. Dörtlük ve diğerleri. *Antalya Museum*. Ankara.

Drew-Bear,

- 1986 T. Drew-Bear. «Frig Dilinde Yeni Yazıtlar», *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 257-259.

Friedrich,

- 1932 J. Friedrich. *Kleinasatische Sprachdenkmaler*. Berlin.

Greenewalt,

- 1978 JR. Greenewalt. «Lydian Elements in Material Culture of Sardis», *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara, s. 38-45.

Hawkins,

- 1982 J. D. Hawkins. «The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia», *Cambridge Ancient History III/1*. Cambridge, s. 372-442.
- 1984 J. D. Hawkins. «The Syria-Hittite States», *Cambridge Ancient History Plates to Volume III*. Cambridge.

Kohler,

- 1995 E. L. Kohler. *The Gordion Excavations (1950-1973) Final Reports Vol. II : The Lesser Phrygian Tumuli Part 1. The Inhumations*. Pennsylvania.

Koşay,

- 1941 H. Z. Koşay. *Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Pazarlı Hafriyatı*, Ankara.

Landsberger,

- 1948 B. Landsberger. *Sam'al. Karatepe Harabelerinin Keşfi ile İlgili Araştırmalar*. Ankara.

Medvedskaya,

- 1986 I. N. Medvedskaya. «A Study on the Chronological Parallels Between the Greek Geometrik Style and Sialk B Painted Pottery», *Iranica Antiqua XXI*, Gent, s. 89-120.

Mellink,

- 1979 M. J. Mellink. «Midas in Tyana», *Florilegium Anatolicum (Melanges E. Laroche)*, Paris, s. 249-257.

Omura,

- 1992 S. Omura, «1990 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları», *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara, s. 319-336.

Özgüç,

- 1971 T. Özgüç. *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı*. Ankara.
1982 T. Özgüç. *Maşat Höyük II*. Ankara.

Polacco,

- 1969 L. Polacco. «Topaklı. Prima Campagna di scavo 1967. notizia preliminare», *Studie Micenei ed Egeo-Anatolici*, Roma, s. 76-84.
1971a L. Polacco. «Topaklı. Campagna di scavo 1970», *Studie Micenei ed Egeo-Anatolici XIV*, Roma, s. 27-37.
1971b L. Polacco. «Topaklı. Campagna di Scavo 1969», *Studie Micenei ed Egeo-Anatolici XIV*, Roma, s. 7-25.

Seeher,

- 1996 J. Seeher. «Boğazköy-Hattuşa 1994 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları», *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, s. 249-261.

Sevin,

- 1982 V. Sevin. «Frygler», *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, cilt 2 İstanbul, s. 229-244.
1988 V. Sevin. «Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muskiler Sorunu», *Höyük I*, Ankara, s. 51-64.
1991 V. Sevin. «The Early Iron Age Problem in the Elazığ Region and the Problem of the Muskians», *Anatolian Studies XLI*, London, s. 87-97.

Summers,

- 1994 G. D. Summers. «Grey Ware and the Eastern Limits of Phrygia», *Anatolian Iron Ages 3*, Ankara, 1994, s. 241-252.

Tuğrul-Fıratlı,

- 1966 L. Tuğrul ve N. Fıratlı. «Germanos Phryg Kitabesi», *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 13/14*, İstanbul, s. 230-235.

Tezcan,

- 1992 B. Tezcan. «1969 Göllüdağ Kazısı», *Türk Arkeoloji Dergisi* XXX, Ankara, s. 1-29.

Varinlioğlu,

- 1985 E. Varinlioğlu. «Eine neue altphrygische Inschrift aus Tyana», *Epigraphica Anatolica* 5, s. 8-12.
- 1991 E. Varinlioğlu. «Depichering a Phrygian Inscription from Tyana», *La Cappadoce meridionale Jusqu'a la fin de l'epoque Romaine*, Paris, s. 29-36.

Voight,

- 1994 M. M. Voight. «Excavations at Gordion 1988-89 : The Yashhöyük Stratigraphic Sequence», *Anatolian Iron Ages* 3, Ankara, s. 265-293.

von der Osten,

- 1929 H. H. von der Osten. *Explorations in Central Anatolia Seasons of 1926* (OIP V), Chicago.

Şevket DÖNMEZ (M. A.)*

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeoloji Anabilim Dalı.